

Konrad Szpak

Wyższa Szkoła Europejska im. ks. J. Tischnera

ROSYJSKA GEOPOLITYKA A STOSUNKI Z PÓLNOCĄ

Wstęp

Po zakończeniu zimnej wojny podział na Wschód i Zachód przestał być tak znaczący jak dawniej. Zmiana w stosunkach międzynarodowych polegała m.in. na częściowym przeorientowaniu relacji z kategorii bezpieczeństwa na kwestie ekonomiczne i sprawy rozwoju gospodarczego. Również pozycja Rosji w świecie uległa osłabieniu. Istniała zatem potrzeba dopasowania rosyjskich wyobrażeń geopolitycznych do nowej sytuacji międzynarodowej. Podejmowano kolejne inicjatywy o charakterze politycznym, geopolitycznym oraz gospodarczym. W tym kontekście wydaje się, że relacje Rosji zarówno z krajami skandynawskimi (ale również z Kanadą), jak i krajami biedniejszego Południa są dobre. Rosja mogłaby stanowić pomost pomiędzy tymi obszarami oraz mieć znaczący wpływ na budowanie dialogu między cywilizacjami.

Geopolityka bizantyizmu i rosyjskie inicjatywy polityczne

Po upadku ZSRR Rosja podejmowała próby przynajmniej częściowego odbudowania utraconej pozycji na arenie międzynarodowej. Niejednokrotnie spotykało się to z niechętną reakcją innych państw, co w połączeniu z niewystarczającym potencjałem geopolitycznym Rosji prowadziło do porażki tych usiłowań. Interesujące i warte komentarza są pewne aspekty działań Rosji w zakresie geopolityki i najważniejsze inicjatywy Moskwy w tym zakresie w ostatnich latach.

Wśród rosyjskich koncepcji dotyczących tego aspektu działań trzeba wymienić m.in. geopolitykę bizantyizmu i prawosławia. Jak zauważono:

jednym z najstarszych i zarazem najtrwalszych obrazów Rosji funkcjonujących w jej kulturze jest obraz Rosji jako Bizancjum. Jego kluczowe znaczenie w wyobrażeniach przestrzennych Rosji wynika z faktu przynależności Rosji do bizantyńskiego kręgu kulturowego¹.

Wpływ dziedzictwa Bizancjum na rosyjską politykę zagraniczną przez wiele stuleci dał się zaobserwować chociażby w „projekcie greckim” carycy Katarzyny II czy też planach zdobycia Konstantynopola przez Mikołaja I. Warto także nadmienić o „trzecim Rzymie”, który odnosił się do przejścia przez Moskwę politycznej spuścizny po Bizancjum oraz uczynienia z Rosji głównego ośrodka prawosławia po soborze florenckim. XVI-wieczna koncepcja trzeciego Rzymu stanowiła ideologiczną podbudowę rosyjskiej geopolityki. Do jej istotnych czynników zalicza się również silną pozycję Cerkwi Prawosławnej — ważnego ośrodka religijnego w regionie, który może być nośnikiem rosyjskiej oferty cywilizacyjnej, szczególnie w kontekście bliskich związków religii z polityką². Tego rodzaju cywilizacyjne podstawy prowadziły przez wiele stuleci do bardzo aktywnej polityki zagranicznej Rosji. Jak zauważono, „wykazuje ona [...], zwłaszcza w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat, rzadko w dziejach spotykaną uporczywość narzucania swego stylu cywilizacji pozostałym”³. Tego rodzaju postawa jest w znacznym stopniu rezultatem przeświadczenia o wyższości cywilizacji Rosji nad innymi, a nawet znamionuje pewien rodzaj kompleksu uniwersalności.

Do pozostałych cech Rosji rozumianej jako odmiany Bizancjum zaliczyć można prymat prawa publicznego nad prywatnym, wielość regulacji prawnych, rozrost aparatu biurokratycznego i opresyjnego, a także dotkliwe obciążenia podatkowe. Na dodatek wpływ religii na życie zbiorowe tego kraju był niewielki, zaś moralność była podporządkowana celom polityki. Wydaje się, że wpływ Bizancjum na Rosję był znaczny oraz przeniósł do niej sceptycyzm wobec świata zachodniego. Abstrahując od mnogości kultur czy cywilizacji występujących na obszarze Rosji w kolejnych okresach historycznych, można określić kulturę Rosji jako turańsko-bizantyjską⁴.

¹ J. Potulski: *Rosyjskie wyobrażenia geopolityczne — Skandobizancjum*. „Studia Gdańskie”. T. 25. Gdańsk-Oliwa: Gdańskie Seminarium Duchowne 2009, s. 239.

² Rosja jest jedynym prawosławnym mocarstwem, może stanowić przeciwwagę w regionie dla świata Islamu czy Zachodu (katolicyzm, protestantyzm). Dodatkowo, jak zauważył Kazimierz Janusz, „bizantyjscy ‘kajdazarowie’ (cesarze) uważali się również za władców Kościoła [...]. Był to więc Kościół państwowy, a jego cele były celami politycznymi, nie zaś moralnymi”. K. Janusz: *Konfrontacje Rosja-Zachód. Zderzenie dwóch cywilizacji*. Komorów: Wydawnictwo Antyk 1997, s. 41–42.

³ Tamże. Janusz opisuje tutaj cywilizację turańsko-bizantyjską, którą utożsamia z Rosją.

⁴ Zdaniem Feliksa Konecznego w Rosji dominowała cywilizacja turańska, z kolei Samuel Huntington wyróżniał cywilizację prawosławia, w której centralnym ośrodkiem jest Rosja.

Należy zaznaczyć, że rosyjskie koncepcje geopolityczne nie były po prostu teoretycznymi rozważaniami na temat bliższego i dalszego środowiska międzynarodowego, w którym funkcjonowała Rosja. Były one przedmiotem konkretnych działań i inicjatyw, które miały na celu wprowadzenie ich w życie.

Po upadku ZSRR Rosja podejmowała wiele inicjatyw integracyjnych. Współpraca z byłymi republikami radzieckimi miała dotyczyć zarówno kwestii gospodarczych, jak i politycznych. Do pierwszych i najważniejszych pomysłów zaliczyć należy Wspólnotę Niepodległych Państw (1991), w tym utworzenie w jej ramach strefy wolnego handlu. Warto wymienić również powołanie Związku Białorusi i Rosji (ZBiR⁵). W praktyce inicjatywa połączenia tych państw zakończyła się niepowodzeniem — nie przyjęto aktu konstytucyjnego czy wspólnej waluty, ale doprowadzono do utworzenia unii celnej pomiędzy Rosją, Białorusią i Kazachstanem⁶. Jednakże Rosji zależy na realizacji bardziej ambitnego pomysłu: utworzenia Unii Euroazjatyckiej czy Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej (EAUG), w której rosyjscy politycy upatrywaliby przeciwwagi dla Unii Europejskiej. Należy wyraźnie zaznaczyć, że państwa postradzieckie nie zostaną w dającej się przewidzieć przyszłości członkami Unii Europejskiej. Zatem rosyjski projekt integracyjny stwarza dla nich alternatywną ścieżkę rozwoju. Z jednej strony mogą kontynuować dość stabilną, choć skromną wymianę handlową z Rosją i Unią (opartą na surowcach naturalnych), z drugiej strony wybrać poszerzoną współpracę gospodarczą z Rosją prowadzącą do szybszego rozwoju społeczno-gospodarczego. Przyjęta unia celna jest tylko pierwszym etapem tego rodzaju integracji⁷. Wśród czynników, które będą warunkować ewentualny sukces inicjatywy można wyróżnić m.in. trwałość rosyjskiego przywództwa politycznego, stabilną sytuację ekonomiczną Rosji, zdolność przywódców do podzielenia się władzą⁸, wspólnotę kulturową i religijną czy brak alternatywnych ofert dla państw byłego ZSRR.

⁵ Chodzi o porozumienie pomiędzy Rosją a Białorusią podpisane 8 grudnia 1999 r. na bazie umów z 2 kwietnia 1996 i 2 kwietnia 1997 r.

⁶ Zob. więcej: A. Wierzbowska-Miazga: *Kolejny etap integracji na obszarze postradzieckim*, „Tydzień na Wschodzie” 23.11.2011 <<http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2011-11-23/kolejny-etap-integracji-na-obszarze-postradzieckim>> (27.08.2012).

⁷ Warto przypomnieć jak wyglądały kolejne etapy powstawania Unii Europejskiej w obecnym kształcie: 1) strefa wolnego handlu; 2) utworzenie unii celnej; 3) wspólny rynek; 4) unia gospodarcza i walutowa.

⁸ Projekty integracyjne skutkują scedowaniem części uprawnień państw na poziom ponadnarodowy. Kwestia rezygnacji z prerogatyw z pewnością będzie problematyczna w kontekście takich silnych jednostek jak Władimir Putin, Aleksandr Łukaszenka, Wiktor Janukowycz czy Nursułtan Nazarbajew.

Choć rosyjskie pomysły mogą przyczynić się do poprawy sytuacji na obszarze integracyjnym, to spotykały się one jednak z często wyrażanymi obawami ze strony innych państw. Przykładem takiego nastawienia wobec inicjatyw reintegracyjnych Moskwy był GUUAM, czyli porozumienie Gruzji, Ukrainy, Uzbekistanu, Azerbejdżanu i Mołdawii. Państwa te obawiają się dominacji Rosji, braku możliwości utrzymywania partnerskich relacji z Moskwą i podporządkowania na skutek znacznych dysproporcji w potencjałach geopolitycznych partnerów takiego porozumienia.

Choć Rosja nadal próbuje budować wspólnotę interesów na obszarze postradzieckim, to wydaje się jednak, że obecne inicjatywy cechuje raczej niewielka dynamika, a sukces przedsięwzięcia jest mało prawdopodobny. Dlatego też szczególnie ciekawe wydają się rosyjskie inicjatywy związane z Północą — nowym obszarem zainteresowania Moskwy.

Skandobizancjum i Północ w rosyjskiej geopolityce

Interesującym rozwinięciem rosyjskich wyobrażeń geopolitycznych jest tzw. Skandobizancjum, czyli

[...] obraz Rosji odwołujący się do historii terytorium państwa rosyjskiego, które przez wiele wieków było pośrednikiem w nawiązywaniu intensywnych politycznych, kulturowych i gospodarczych związków pomiędzy Skandynawią a Biznacjum, a także między krajami północy (świat Heanzatycki) oraz południa (Persja)⁹.

Rosja stanowiła rodzaj pomostu pomiędzy Północą a Południem. Było to możliwe dzięki usytuowaniu na jej terenie najszybszych szlaków handlowych łączących tereny północne z południowymi¹⁰. Należy również w tym aspekcie zwrócić uwagę na dwie ważne sprawy: po pierwsze, na ciężenie ku południu Europy (kwestie geograficzne — niedostępność północnych ziem oraz ekonomiczne — Konstantynopol jako centrum regionu), po drugie, na coraz bliższe związki Rosji z krajami północnymi (skandynawskie pochodzenie dynastii Rurykowiczów, wyprawy Normanów i małżeństwa dynastyczne z nimi).

Koncepcja Skandobizancjum znajduje odzwierciedlenie w rosyjskiej percepcji krajów północnych. Takie państwa jak Norwegia, Szwecja czy Finlandia postrzegane są jako bogate, stabilne oraz — co ważne — niestanowiące zagrożeń dla współczesnej Rosji. Z tych samych względów zdecydowanie większą sympatią niż Stany Zjednoczone cieszy się Kanada. Wydaje się,

⁹ J. Potulski: *Rosyjskie wyobrażenia geopolityczne...*, s. 240.

¹⁰ Chodzi przede wszystkim o szlaki rzeczne — najważniejszą rolę odgrywał Dniepr.

że można mówić o pewnym podobieństwie kulturowym pomiędzy krajami północnymi a Rosją. Jest to m.in. związane z analogicznymi wyzwaniami, przed którymi stają i one, i Rosja: wymagający klimat, silnie zróżnicowany krajobraz czy niska gęstość zaludnienia.

Trzeba zaznaczyć, że początek lat 90. XX w. przyniósł przełom nie tylko dla państw Europy Środkowo-Wschodniej. Znaczące zmiany charakteryzowały również region Europy Północnej. Zmaląła ranga strategicznego położenia Islandii, wzrosło bezpieczeństwo Danii w większym stopniu odizolowanej od Rosji (choć towarzyszyła mu rosnąca niezależność Grenlandii). Również Szwecja, posiadająca dobrą pozycją geopolityczną i prowadząca aktywną politykę międzynarodową, mogła zacząć odbudowywać swoją pozycję.

Państwa skandynawskie, czy — w szerszym ujęciu — nordyckie, nie są aż tak do siebie podobne, a ich wspólnota interesów nie jest tak jednoznaczna, jak często się to przedstawia. Niemniej podejmowały i podejmują one określone kroki zmierzające do intensyfikacji wzajemnych powiązań oraz promocji wspólnych pomysłów. Jedną z propozycji współpracy regionalnej, już w nowym środowisku, był tzw. Wymiar Północny (*the Northern Dimension* — ND). Współpraca w jego ramach obejmuje obszar od europejskich części Arktyki i Subarktyki do południowych wybrzeży Morza Bałtyckiego.

Wymiar Północny (WP) jest częścią unijnej polityki zewnętrznej — Europejskiej Polityki Sąsiedztwa (*the European Neighbourhood Policy* — ENP, 2004 r., dalej EPS)¹¹. Do jej podstawowych elementów składowych zalicza się Synergię Czarnomorską, Unię na Rzecz Regionu Morza Śródziemnego oraz Partnerstwo Wschodnie. WP ma na celu m.in. promowanie dialogu, wzmacnianie stabilności i wspomaganie integracji ekonomicznej w Europie Północnej. Został przyjęty w wyniku zabiegów Finlandii¹², której zależało na wpisaniu jej relacji z Rosją w szerszy europejski kontekst oraz zwiększeniu nacisku na państwa regionu w celu wzmocnienia ochrony środowiska naturalnego. Wymiar Północny stał się przede wszystkim platformą miękkiej współpracy międzynarodowej. Odnacza się on jednak sporym zaangażowaniem w projekty środowiskowe na terytorium rosyjskim.

Do priorytetowych obszarów współdziałania w ramach Wymiaru Północnego należą: Morze Bałtyckie, Obwód Kaliningradzki oraz region Morza Barentsa. Równorzędnymi podmiotami są tutaj Unia Europejska,

¹¹ Zob.: M. Cichocki: *Europejska polityka sąsiedztwa czy polityki sąsiedztwa?* „Nowa Europa” 2010, nr 1(9).

¹² Za głównego promotora koncepcji wymiaru północnego uważa się fińskiego premiera Paavo Lipponena, który przedstawił jej założenia w 1997 roku podczas szczytu Rady Europejskiej w Luksemburgu. Wymiar Północny został oficjalnie zaakceptowany podczas konferencji ministrów spraw zagranicznych krajów członkowskich Unii Europejskiej, która odbyła się w Helsinkach 11 i 12 listopada 1999 r. (pod fińskim przewodnictwem Unii Europejskiej).

Islandia, Norwegia i Federacja Rosyjska¹³. Do priorytetowych obszarów współpracy zaliczono m.in. ochronę środowiska, bezpieczeństwo nuklearne, walkę z przestępczością międzynarodową oraz kwestię Kaliningradu¹⁴. Koordynacja działań partnerów WP odbywa się głównie poprzez spotkania na poziomie politycznym i eksperckim¹⁵.

Współpraca w ramach WP może dotyczyć twardych projektów infrastrukturalnych (szczególnie w kontekście ochrony środowiska), jednak wydaje się, że związana jest przede wszystkim z realizacją takich mniej mierzalnych celów jak promocja pełnego zatrudnienia, wspieranie integracji regionów przygranicznych czy ochrona dziedzictwa kulturowego państw regionu. Analizując zadania postawione przed polityką WP, trzeba wziąć pod uwagę, że społeczeństwa Europy Północnozachodniej, należą do najzdrowszych na świecie (obszar współpracy: zdrowie publiczne). Ponadto Skandynawia, mimo skomplikowanych problemów związanych z ukształtowaniem terenu i gęstością zaludnienia, jest regionem silnie zintegrowanym (obszar: minimalizowanie barier, integracja społeczności), a w państwach nordyckich żyją jedne z najbogatszych i najbardziej aktywnych społeczeństw na świecie (obszar: wzmocnianie społeczeństwa obywatelskiego). O ile partnerzy WP są w znacznym stopniu zróżnicowani np. pod względem rozwoju i zasobności, to jednak trudno oczekiwać, że sprawy związane z kulturą, nauką czy też kwestiami społecznymi staną się silnym impulsem integrującym państwa regionu. Trzeba jednak zaznaczyć, że owe różnice, nie muszą uniemożliwiać współpracy; przeciwnie — mogą odgrywać istotną rolę w transferze potencjału krajów wysokorozwiniętych do innych państw członkowskich UE.

¹³ Do partnerów WP zaliczyć należy takie regionalne rady współpracy jak Rada Państw Morza Bałtyckiego czy Rada Arktyczna. Nie można także pominąć ważnych w kontekście współfinansowania projektów WP, międzynarodowych instytucji finansowych. Do najważniejszych zaliczyć należy m.in. Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju, a także Nordycki Bank Inwestycyjny.

¹⁴ Pierwszy Plan działań dla Wymiaru Północnego na lata 2000–2003 został przyjęty przez Radę Europejską w 2000 roku (19–20 czerwca 2000 r., Santa Maria da Feira, Portugalia). W 2001 r. przyjęto Partnerstwo WP w Dziedzinie Środowiska, a w 2003 r. Partnerstwo WP w Dziedzinie Zdrowia Publicznego i Opieki Społecznej oraz drugi „Plan działań”. 24 listopada 2006 r., w Helsinkach, miał miejsce szczyt WP, na którym przyjęto Deklarację Polityczną oraz Dokument Ramowy Polityki WP. W 2007 r. w Sankt Petersburgu odbyło się spotkanie wyższych urzędników z państw partnerskich, a 28 października 2008 r., również w Rosji, doszło do spotkania ministrów spraw zagranicznych. Z kolei podczas spotkania wyższych urzędników w 2009 r. w Sztokholmie, uzgodniono Partnerstwo WP w Dziedzinie Transportu i Logistyki oraz Partnerstwo WP w Dziedzinie Kultury.

¹⁵ Ministrowie spraw zagranicznych państw partnerskich spotykają się co dwa lata; wyżsi urzędnicy w latach, kiedy spotkania ministrów nie mają miejsca; oraz dodatkowo wybrani eksperci trzy razy w roku.

W podstawowych dokumentach określających politykę WP wyrażono zobowiązanie do zwiększenia współpracy w takich dziedzinach jak: współpraca gospodarcza (w tym rozwój infrastruktury), sprawy wewnętrzne (m.in. kwestie bezpieczeństwa i wymiaru sprawiedliwości), bezpieczeństwo zewnętrzne, badania, edukacja i kultura (m.in. edukacyjne programy wymiany, polityka wobec młodzieży), środowisko, zasoby naturalne i bezpieczeństwo nuklearne (m.in. polityka hydrologiczna, legislacja związana z ochroną środowiska), sprawy społeczne i kwestie opieki medycznej.

Wymiar Północny nie posiada osobnej linii budżetowej z Unii Europejskiej, korzysta natomiast z istniejących instrumentów finansowych i programów (np. *Interreg*, *Tacis*¹⁶). We współfinansowanie projektów realizowanych w ramach WP zaangażowane są m.in. Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju, Europejski Bank Inwestycyjny, Nordycki Bank Inwestycyjny czy Nordycka Korporacja Finansowa Ochrony Środowiska. W finansowaniu przedsięwzięć uczestniczy także sektor prywatny. Największe środki przeznaczane są na ochronę środowiska przez specjalny fundusz EBOR (*the NDEP Support Fund*¹⁷), który wspomagany jest również przez Komisję Europejską, Białoruś, Belgię, Danię, Finlandię, Francję, Holandię, Kanadę, Niemcy, Norwegię, Rosję, Szwecję i Wielką Brytanię.

Współpraca pomiędzy państwami nordyckimi (przede wszystkim Finlandią) a Rosją jest widoczna nie tylko na szczeblu politycznym, ale również eksperckim. Jednostka powołana do koordynacji badań związanych z WP przy Lappeenranta University of Technology (The Northern Dimension Research Centre — NORDI) współpracuje z dziewięcioma innymi instytucjami (głównie z uniwersytetami), w tym z siedmioma rosyjskimi, jedną niemiecką i jedną austriacką¹⁸.

Jak stwierdzono w Dokumentcie Ramowym Polityki WP, jednym z najważniejszych obszarów WP jest terytorium rosyjskie¹⁹. O tym, że z deklaracjami politycznymi związane są konkretne posunięcia, świadczy m.in. realizacja projektów w ramach NDEP, gdzie zdecydowana większość

¹⁶ Informacje o programie są dostępne m.in. na stronie „Summaries of EU legislation”: <http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/eastern_europe_and_central_asia/r17003_en.htm> (22.08.2012).

¹⁷ Zob. zasady działalności Funduszu z 10 stycznia 2002 r.: <<http://www.ndep.org/files/uploaded/BDS01-125%20Amended%20Rules.pdf>> (24.08.2012 r.).

¹⁸ Broszura informacyjna nt. NORDI, dostępna m.in. na: <http://www.lut.fi/en/NORDI/Documents/eng_esite.pdf> (24.08.2012 r.).

¹⁹ “The Northern Dimension focuses increasingly on North West Russia, the largest territory covered by this policy, with its specific challenges and opportunities for the whole Northern Dimension region”. Dokument Ramowy Polityki WP, pkt 2.

projektów realizowana było bezpośrednio na terytorium rosyjskim²⁰. Wymiar Północny zdaje się odpowiadać w większym stopniu na potrzeby Rosji niż niektórych państw członkowskich UE. W przyszłości prawdopodobnie zostanie on zintegrowany ze współpracą UE-Rosja oraz czterema wspólnymi przestrzeniami²¹.

Jak na razie nie udało się w pełni wykorzystać potencjału WP, ale w najbliższej przyszłości trudno oczekiwać od państw i instytucji partnerskich rezygnacji ze wspierania tej inicjatywy. Jest on szansą dla Rosji na intensyfikację współpracy z innowacyjnymi gospodarkami opartymi na wiedzy, a nie jedynie na surowcach energetycznych.

Trudno założyć, że rosyjscy politycy będą zainteresowani współpracą z krajami nordyckimi w kontekście szerzenia praw człowieka, równości kobiet i mężczyzn czy równowagi pomiędzy życiem zawodowym a prywatnym. Z pewnością jednak Rosja powinna być zainteresowana szerszymi niż dotychczas kontaktami naukowymi, współpracą w dziedzinie środowiska naturalnego czy promowaniem dialogu międzykulturowego. Również wymiana doświadczeń w kontekście budowania spójności terytorialnej regionów mogłaby być korzystna dla wszystkich współpracujących stron.

Za przykład udanej współpracy regionalnej podaje się Nordkalotten (północne tereny Norwegii, Szwecji i Finlandii). Trzeba zauważyć, że nordycka perspektywa daleka jest od centralizacji życia społecznego.

Oddanie większości politycznego instrumentarium aktorom regionalnym i lokalnym pozwala na efektywniejsze zarządzanie środkami nie tylko finansowymi, lecz także zasobami surowcowymi, infrastrukturalnymi i demograficznymi — w myśl zasady, że najlepszą wiedzę o własnych potrzebach posiadają mieszkańcy konkretnego regionu²².

Projekty mające poprawić spójność terytorialną wybranych regionów są finansowane m.in. za pomocą Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa. Realizacja współpracy w tym zakresie napotykała na pewne problemy po stronie rosyjskiej, szczególnie w wymiarze administracyjnym. Za negatywny przykład podaje się przedsięwzięcia realizowane w ramach programu European Neighbourhood and Partnership Instrument, Cross-Boarder Cooperation.

²⁰ Zob. opis projektów realizowanych w ramach NDEP <<http://www.ndep.org/projects.asp?type=nh&cont=prjh&pageid=15&content=projectlist>> (22.08.2012).

²¹ Opinia EKES w sprawie Wymiaru Północnego i związanego z nim planu działania przyjęta na posiedzeniu plenarnym w dniach 28–29 września 2005 r., zalecenie 6.2.

²² M. Banaś: *Spójność Unii Europejskiej z perspektywy państw nordyckich*. „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, z. 4: *Polityka spójności i sąsiedztwa Unii Europejskiej*. Rok 9 (2011), s. 89.

Północ w rosyjskiej polityce ma jednak przed sobą przyszłość. Takie strategie regionalne Unii Europejskiej jak Partnerstwo Wschodnie, Unia na Rzecz Regionu Morza Śródziemnego czy nawet Strategia dla Regionu Morza Bałtyckiego są dla Rosji niekorzystne. Z kolei Synergia Czarnomorska nie posiada odpowiedniego potencjału rozwojowego. Kierunek północny w rosyjskiej polityce jest więc logiczny i korzystny dla interesów Rosji. Chcąc budować swoją pozycję jako państwa zaangażowanego w rozwiązywanie globalnych wyzwań, powinna ona poszerzyć współpracę z państwami nordyckimi, np. w kontekście badań nad pokojem czy walki z proliferacją broni masowego rażenia. Również rosyjskie projekty energetyczne prowadzone w Arktyce wymagają dobrych stosunków z Północą.

Rosja w XXI wieku

Należy zgodzić się ze twierdzeniem, że „pojęcie ‘imperium’ można rozumieć na dwa sposoby: negatywny, jako taktykę ‘dziel i rządź’, oraz pozytywny, odnoszący się do zapewniania ładu polityczno-ekonomicznego w danej części świata”²³. Trzeba jednak zauważyć, że imperium nie tylko czerpie ze swej roli korzyści, ale nakłada na siebie także pewne zobowiązania, np. utrzymywanie pokoju w regionie. Tymczasem geopolityka rosyjska nakierowana była na dominację, a nie na przewodzenie w obszarze wpływów imperium. Rosja chętnie wspierała autorytarne, przyjazne reżimy czy też wychodziła z propozycjami poszerzonej współpracy gospodarczej. Zawsze jednak interesy państw trzecich miały być podporządkowane interesom Rosji. Trudno znaleźć pozytywne inicjatywy Moskwy związane z chęcią równoprawnej integracji. Dodatkowo imperium musi posiadać odpowiednie środki i zdolność do urzeczywistnienia swojej strategii (*libido dominandi*). Wyzwania współczesnej geopolityki rosyjskiej związane są z dwoma głównymi trudnościami. Po pierwsze, Rosja nie dysponuje odpowiednim potencjałem geopolitycznym, który pozwoliłby jej na trwałe związanie czy zdominowanie Azji Środkowej czy Europy Środkowo-Wschodniej. Po drugie, rosyjska oferta cywilizacyjna wydaje się nieprzekonująca i obciążona jest negatywnymi historycznymi doświadczeniami.

Potencjał militarny Rosji jest znaczny, szczególnie w porównaniu z państwami Azji Środkowej. Jednak rosyjska armia częściej jest wykorzystywana do demonstracji siły niż do ponoszenia kosztów bezpieczeństwa. Funkcjonująca Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ), która ma

²³ K. Kaczmarek, M. Kaczmarek: *Ułomne imperium*. „Nowa Europa Wschodnia” 2011, nr 6, s. 69.

chronić państwa członkowskie²⁴ przed agresją zewnętrzną, w rzeczywistości służy do uniemożliwiania dostępu infrastruktury militarnej NATO do granic Rosji. Tymczasem państwa Azji Środkowej nie potrzebują patronatu politycznego, tylko pomocy w rozwiązywaniu konkretnych problemów związanych z bezpieczeństwem wewnętrznym, nieszczelnością granic, korupcją, brakami infrastrukturalnymi (m.in. w kontekście energetyki), dostępem do surowców czy istotnymi problemami społecznymi (ubóstwo, rozwarstwienie dochodów). Można zgodzić się ze stwierdzeniem, że „rosyjskim elitom brakuje wyobraźni politycznej, która pozwalałaby im zbudować pozytywne imperium w Azji Środkowej. W dłuższej perspektywie takie podejście może co najwyżej prowadzić do spadku znaczenia Rosji w regionie”²⁵. Trzeba też powiedzieć, że „polityka rosyjska jest nastawiona na utrzymanie jak największych wpływów przy ograniczonych środkach [...]. Demonstracja woli politycznej na rzecz wypełniania rozmaitych ról międzynarodowych ma służyć jako kamuflaż wobec deficytu doraźnych możliwości”²⁶. Rosja musi ograniczyć swoje ambicje i zacząć nawiązywać bardziej partnerskie relacje ze swoimi sąsiadami. Rację mają komentatorzy, zdaniem których „Putin mówi prawdę, kiedy stwierdza, że Unia Euroazjatycka jest projektem obliczonym na gospodarkę i jest podyktowana nie imperialistycznymi ambicjami Moskwy, tylko realną koniecznością”²⁷. Wydaje się, że Rosja nie jest jednak pewna, którą drogą powinna podążać.

Jak zauważono, „współczesna Rosja nie zdołała w pełni zdefiniować wizji kwestii imperialnej. W poszukiwaniu idei, która ległaby u podstaw nowej Rosji, elity wahają się między budową nowoczesnego państwa narodowego a przejściem dziedzictwa carskiego i komunistycznego imperium”²⁸. Przedstawiona idea Skandobizantyzmu jest tylko jedną z koncepcji pozwalających zrozumieć współczesną Rosję oraz zaproponować jej kierunki rozwoju. Jednakże trzeba pamiętać, że Rosja jest tworem silnie zróżnicowanym, co musi mieć wpływ na mnogość pomysłów i inicjatyw politycznych. Wśród rosyjskich idei można wymienić prądy demokratyczne i niedemokratyczne, nurty liberalne, okcydentalne czy patriotyczne. Wśród „narodowych patriotów” wymienia się szowinistów (Kunajew), ugrupowanie narodowego patriotyzmu (Prochanow) czy ruch euroazjatycki (Dugin)²⁹. Co więcej, konfrontacje programowe dotyczą także ścierania się wizji Rosji otwartej na zachodni

²⁴ Obecnie do organizacji oprócz Rosji należą: Armenia, Białoruś, Kazachstan, Kirgistan oraz Tadżykistan.

²⁵ K. Kaczmarska, M. Kaczmarski: *Ułomne imperium...*, s. 76.

²⁶ *Polityka zagraniczna Rosji*. Red. S. Bieleń, M. Raś. Warszawa: Difin: 2008, s. 18.

²⁷ D. Babicz: *Unia Euroazjatycka to nie żarty*. Przeł. M. Nocuń. „Nowa Europa Wschodnia” 2012, nr 1, s. 18.

²⁸ K. Kaczmarska, M. Kaczmarski: *Ułomne imperium...*, s. 69.

²⁹ A. Wawrzyńczak: *Marzenia o „piątym imperium”*, „Znak” 2010, nr 4 (659), s. 40–41.

system wartości przeciwstawiającej się dążeniu do kreowania odrębności rosyjskiej cywilizacji. Niektórzy analitycy opisują tożsamość Rosji jako „europejską pod względem cywilizacyjnym i euroazjatycką pod względem geopolityki”³⁰. Innymi słowy, Rosja stanowi niezwykle specyficzny byt geopolityczny oraz znajduje się na styku różnych cywilizacji. Predestynuje to ten kraj do odgrywania roli pomostu pomiędzy różnymi cywilizacjami. Zarówno w kontekście relacji pomiędzy Wschodem i Zachodem, jak i na linii chrześcijaństwo-islam. „To Rosjanie jako pierwsi zaprosili na szczyt G8 w lipcu 2006 roku w Sankt Petersburgu państwa rozwijające się — azjatyckie olbrzymy Indie i Chiny oraz Brazylię, które w perspektywie nadchodzących dekad mają szansę stać się nowymi mocarstwami”³¹.

Reasumując, Rosja w ciągu ostatnich kilkunastu lat uległa zasadniczym przeobrażeniom. Doszło do utraty przez nią tradycyjnych stref wpływów i pojawiły się problemy ze skuteczną realizacją koncepcji tzw. bliskiej zagranicy. Międzynarodowa pozycja Rosji w systemie międzynarodowym uległa osłabieniu, przyjęte rozwiązania w systemie politycznym i ekonomicznym są co najmniej dla społeczności międzynarodowej dyskusyjne. Rosja nie ma środków (aktywów), aby samotnie kształtować dzisiejszy świat. Musi ona ograniczyć swoje globalne ambicje i zaakceptować wartości powszechnie aprobowane w systemie międzynarodowym. Głównymi zadaniami powinny być dla niej budowanie stabilności na obszarze postradzieckim, procesy rozbrojenia, walka z proliferacją broni masowego rażenia oraz pełnienie roli mediatora nie tylko w konfliktach o charakterze regionalnym, ale także międzycywilizacyjnym.

Podsumowanie i rekomendacje

Dzisiejszy świat jest zdecydowanie bardziej wielobiegunowy niż jeszcze kilkanaście lat temu. Podział na Wschód i Zachód w znacznym stopniu przestał być aktualny. Spowodowało to ograniczenie roli Rosji w systemie międzynarodowym i konieczność dostosowania się do nowej rzeczywistości geopolitycznej. Rosja, podobnie jak inne państwa, uległa istotnym przeobrażeniom. Miały one charakter zarówno polityczny, ekonomiczny, jak i społeczny czy kulturowy. Szczególnie doniosłe zmiany związane były z upadkiem ZSRR, co zostało nazwane przez Władimira Putina „największą katastrofą geopolityczną XX wieku”. Obecnie Rosja jest mocarstwem regionalnym o światowych ambicjach. Należy jednak powie-

³⁰ *Polityka zagraniczna Rosji...*, s. 21.

³¹ Tamże.

dzieć, że pozycja Rosji w przyszłości będzie ulegać dalszemu osłabieniu. Do głównych problemów współczesnej Rosji należy zaliczyć m.in. negatywną sytuację demograficzną (szybki ubytek ludności, zmiany w strukturze ludnościowej), rozwarstwienie społeczne, niekonkurencyjną gospodarkę czy ruchy separatystyczne. Warto zauważyć, że gospodarka Rosji opiera się na eksporcie surowców energetycznych (ropa naftowa, gaz ziemny), a poziom ich światowych cen ma decydujący wpływ na kształt rosyjskiego budżetu. Tymczasem dające się przewidzieć tendencje w światowej energetyce mogą jedynie pogorszyć sytuację geopolityczną i stabilność ekonomiczną Rosji. Będzie to miało związek m.in. z liberalizacją rynków, wzrostem znaczenia LNG, przemysłowym wydobyciem gazu łupkowego poza Stanami Zjednoczonymi oraz integracją systemów przesyłowych w Europie. Zmiany te doprowadzą do spadku światowych cen gazu ziemnego, odejście od indeksowania cen gazu do cen ropy, a także obniżenia znaczenia pojedynczych dostawców.

Również rosyjska oferta cywilizacyjna, specyficzny *soft-power* Moskwy, jest zbyt słaba, by zbudować trwalszą wspólnotę interesów, np. na obszarze postradzieckim. Dotychczasowe próby w tym zakresie kończyły się niepowodzeniem. Wydaje się, że Rosja, po przeobrażeniach związanych z upadkiem ZSRR, nadal poszukuje nowej międzynarodowej tożsamości. Jak pisał o niej Adam Czartoryski „nie ma mocarstwa, którego postępowanie mogłoby być równie niezależne i które by było w stanie równie swobodnie obierać sobie system, jaki zechce stosować”³². Obecnie jest zbyt słaba, żeby odgrywać istotną rolę w systemie międzynarodowym, choć ma ku temu ambicje. Federacja Rosyjska powinna skupić się na budowie potencjału geopolitycznego, szczególnie w wymiarze ekonomicznym oraz pozytywnej oferty cywilizacyjnej dla sąsiadujących państw.

Nie chcąc tracić na znaczeniu w systemie międzynarodowym, powinna również przeciwstawiać się procesom integracyjnym w Europie Wschodniej (programy UE) czy w Azji Centralnej (działania Chin). Propozycje współpracy gospodarczej powinny polegać m.in. na integracji systemów prawno-ekonomicznych, ujednoczeniu standardów technicznych, walki z korupcją i budowie wspólnego rynku.

Warto również zwrócić uwagę na rosyjskie koncepcje geopolityczne związane z Północą i próby ich częściowej realizacji w ramach europejskich programów regionalnych. Wydaje się, że właśnie współpraca z państwami Północy może pomóc w modernizacji Rosji, zintensyfikować współpracę międzynarodową w kwestiach społecznych, środowiskowych i kulturalnych

³² A.J. Czartoryski: *O systemie politycznym, który winna stosować Rosja*. W: tegoż: *Pamiętniki i memoriały polityczne: 1776–1809*. Warszawa: PAX 1986, s. 542. Cyt. za: J. Czubyński: *Rosja i Świat. Wyobrażenia polityczne elity władzy imperium rosyjskiego w początkach XIX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo NERITON 1997, s. 94.

oraz zbudować obraz Rosji jako wiarygodnego partnera dla mniejszych państw, co może być ważne w kontekście współpracy z państwami Południa. Trzeba też zaznaczyć, że rosyjscy pracownicy są bliżsi kulturowo Północy niż imigranci z Południa.

Jak zauważono, „największą rosyjską słabością, która do tej pory nie została jeszcze przezwyciężona, jest brak ideologii mogącej scalić państwo”³³. Ogromne zasoby surowców nie wymuszały reform i nie stanowiły impulsu do rozwoju, a rosyjscy politycy obawiają się, że rozwój demokracji liberalnej mogłaby doprowadzić do destabilizacji państwa. Rosja nie posiada ani ideologii, ani odpowiednich zasobów, aby odgrywać rolę w świecie na miarę swoich ambicji. Konieczność przemian politycznych i ekonomicznych, rozwiązywanie problemów społecznych jest dla niej koniecznością. Współpraca jedynie z państwami rozwijającymi się, a nie z tymi o najwyższym poziomie rozwoju cywilizacyjnego, doprowadzi do dalszej deprecjacji międzynarodowej pozycji Rosji. Motorem reform mogłaby być intensyfikacja powiązań z państwami Północy. Współpraca ta ciągle znajduje się *in statu nascendi*.

Konrad Szpak

РОССИЙСКАЯ ГЕОПОЛИТИКА И СООТНОШЕНИЯ С СЕВЕРОМ

Резюме

После окончания холодной войны разделение на Восток и Запад потеряло давнее значение. Перемены в международных отношениях не состояли уже в такой мере на соблюдении требований безопасности, но были связаны с проблемами экономики и экономического развития. Международная позиция России стала слабее. Появилась потребность соответствия российских представлений в области геополитики к новой международной обстановке. Были предприняты различные инициативы в области политики, геополитики и экономики. В этом контексте кажется, что отношения России как с юридическими странами, так и со странами Юга, которые беднее, могли бы оказаться стимулятором диалога между этими цивилизациями. Россия должна, однако, в этом контексте пройти процесс модернизации, которая была бы возможна благодаря ее сотрудничеству с государствами самыми развитыми с цивилизационной точки зрения.

³³ A. Wawrzyńczak: *Marzenia...*, s. 35.

Konrad Szpak

RUSSIAN GEOPOLITICS AND COOPERATION WITH *NORDEN*

S u m m a r y

When the Soviet Union collapsed Russian Federation suffered from the lack of bonding ideology. The need of establishing ideas connected with a new place in international area was quite crucial. The article describes some aspects of Russian geopolitics and characterizes possibility of the cooperation between Russia and Nordic countries. Russia could be considered as a stable partner to Europe with respect for international law. However, Russia must modernize itself. The strong cooperation with *Norden* could be a strong opportunity for implementation high standards, especially in economy. But the “Europeanization” of Russian norms is likely no more then in the medium-range perspective.